

Az 'is' partikula

Jelige: faramucijuci

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. Az is a hagyományos magyar leíró nyelvészet szakirodalmában	3
2.1 A kapcsolatos (hozzátoldó) is	3
2.2 A megengedő is	5
2.3 A rémakiemelő is	6
3. Az is a transzformációs generatív nyelvészet szakirodalmában	8
3.1 A disztributív is szintaxisa, szemantikája	8
3.2 A nyomatékosító is	9
3.2.1 Szalai (1999) elmélete	9
3.2.2 Problémák Szalai (1999) elemzésével	12
3.2.3 Új javaslatok	15
3.2.3.1 Első javaslat	16
3.2.3.2 Második javaslat	19
4. Összefoglalás	22
5. Felhasznált irodalom	24

1. Bevezetés

Dolgozatom célja a magyar *is* partikula különböző funkcióinak és főleg mondattani, némileg pragmatikai sajátosságainak részletes áttekintése. Kenesei István a következőket írja: „Az *is* szócikke az ÉrtSz-ban 13 oldalon át nyolc jelentéssztyályban 101 (!) jelentésbe és további jelentésárnyalatokba rendezve sorolja a különféle használatokat.” (Kenesei 2008: 632) S bár azzal ő is egyetért, hogy ennyi kategória valószínűleg még e rendkívül széles használatú partikula esetén sem állja meg helyét, azért több különálló szerep világosan kimutatható. E számos jelentés közül különös figyelmet szentelek az úgynevezett nyomatékosító szerepű *is*-nek, amelyről – annak ellenére, hogy a hétköznapi nyelvhasználat során igen nagy gyakorisággal használjuk a partikula e funkcióját – napjainkig meglehetősen kish számú nyelvészeti tanulmány készült. Önálló kutatásom e funkció mondattani elemzésére irányul, munkám elméleti kerete a transzformációs generatív nyelvtan.

A dolgozat négy fejezetből áll: jelen bevezető után az *is* magyar leíró nyelvészeti hagyományban megkülönböztetett három fő típusát ismertetem a szakirodalom alapján. E három típust külön alfejezetekben tárgyalom. Ezt követően a harmadik fejezetben a transzformációs generatív nyelvtan szakirodalmát összegzem, melyet, akárcsak a második fejezetet, külön alfejezetekre bontok a partikula különböző funkciói szerint. Önálló kutatásomat a 3.2 alfejezeten belül helyezem el, ahol először részletesen bemutatom az elemzésem kiindulópontjául szolgáló tanulmányt, majd megfogalmazom a vele kapcsolatos kritikáimat, és végül két új javaslatot teszek a nyomatékosító *is* elemzésére.

Dolgozatomat a kutatás összefoglalásával zárom.

2. Az *is* a hagyományos magyar leíró nyelvészet szakirodalmában

A most következő részben az *is* partikula szakirodalmát tekintem át a hagyományos magyar leíró nyelvtan keretein belül. Mint az látható lesz, e szócska meglehetősen sokféle jelentésárnyalatot hordozhat, ezért a róla szóló szakirodalmakat csoportosítom aszerint, hogy melyik jelentését, funkcióját fejt ki a hivatkozás szerzője. Ezek alapján három fő csoportot különítenek el a leíró nyelvtanok: a kapcsolatos (vagy más szóval hozzátoldó), a megengedő és a rémakiemelő *is*-t. Az első két típusban közös, hogy mellérendelő kötőszóként tekintenek rájuk, míg az utóbbit (amely csak az újabb nyelvtanokban jelenik meg) a partikulák alcsoportjába sorolják. Mindegyik típus a viszonzyszók szófajcsoportján belül helyezkedik el.

2.1 A kapcsolatos (hozzátoldó) *is*

Simonyi Zsigmond 1881-ben megjelent *A magyar kötőszók, és egyúttal az összetett mondat elmélete* c. munkájának első kötetében egy egész fejezeten keresztül részletezi az *is* kötőszó különböző szerepeit. Eredetére vonatkozóan megállapítja, hogy a magyar nyelv korai szakaszában az *is* és az *és* egy és ugyanazon jelentést és alakot hordozta, amely aztán az idők során elhasznált úgy jelentésben, mint formailag. A kettő közti különbségről ezt írja: „Az *és* összeköti egymással a két mondatot: $M + M'$; az *is* szócska hozzá toldja a másodikat az elsőhöz: $(M) + M'$. (...) Az *és* mellett a két tag mint egyenrangú, egymással szimmetrikus két gondolat vagy fogalom van középen összekötve: *írok és olvasok*; az *is* a már magában zártnak, befejezettnek gondolt első taghoz mintegy oldalvást, utólag toldja hozzá a másikat: *írok, olvasok is*.” (Simonyi 1881: 21-22) A szerző megkülönbözteti a fogalomkötő és gondolatkapcsoló *is*-t, előbbi „a második mondatnak csak egy részét köti össze az elsőnek megfelelő részével” (Simonyi 1881: 22), míg utóbbi nem csak egy-egy részt, hanem két külön mondatot kapcsol össze. A fogalomkötő *is* Simonyi (1881) szerint főként azonos mondatrészeket köt össze, de akár különbözőket is összekapcsolhat, és ha a mondatrészek egyformák, pl. az *is*-sel toldott rész és az előzménye ugyanazon állítmány alanya, akkor az állítmány gyakran csak az egyik tagmondatban jelenik meg.

A Tompa József szerkesztette *A mai magyar nyelv rendszere* c. 1970-es megjelenésű, kétkötetes mű első kötetében Temesi Mihály ír a kötőszókról, melyeket a következőképpen határozott meg: „A kötőszó (coniunctio) a beszéd összefüggésében egyszerű vagy szerkezetes (bővítményes) mondatrészek, illetőleg teljes vagy hiányos mondatok összekötésére s ezzel kapcsolatosan a köztük levő mondat szerkezeti (és logikai) viszony kifejezésére való viszonzó”. (Temesi 1970: 287) A kötőszókat három szempont szerint csoportosítja: az általuk kifejezett mondattani és logikai alapviszonyok szerint lehetnek mellé- és alárendelők,

az „összekötött nyelvi alakulatok jellege szerint” (Temesi 1970: 289) léteznek mondatrészek és mondatok között egyformán használhatók, és csak mondatok között használhatók, a használatuk módja szerint pedig a csak egyedül, egyedül és párosan is, illetve csak párban használatos kötőszók különíthetők el. A kapcsolatos *is*-t a fenti szempontok alapján mellérendelő, mondatrészek és mondatok összekapcsolására egyformán alkalmazható, egyedül és párban is használható kötőszóként tartja számon.

Ugyanezen könyv második kötetében a kapcsolatos mondatokról szóló alfejezetben Farkas Vilmos (1970) az egyszerű kapcsolatot jelölő kötőszókat bontja három alosztályra, melyek a következők: egyszerű kapcsoló, hozzátoldó és összefoglaló-megosztó. A szerző az *is*-t a hozzátoldó és összefoglaló-megosztó csoportban egyaránt feltünteti, előbbi csoportot még két részre osztja. „b) Hozzátoldók: a) egyszerű hozzátoldó egyes kötőszó az *is*, *sem*, *se*, *szintén*, továbbá hasonló szerepben az *azonfelül*, *azonkívül*, *ugyancsak* stb. határozószók; β) ellentétesen hozzátoldó páros használatú a *nemcsak ... hanem ... is*. c) Összefoglaló-megosztó a páros *is ... is*, *sem ... sem*, *se ... se*, (...)” (Farkas 1970: 411). Az egyszerű hozzátoldó kötőszók ismertetése során – akárcsak Simonyi (1881) – említi az *is* eredetét, funkcióját, sőt prozódiaját is: „Az és, s, *is* kötőszók egy töről fakadtak. Az és, s ma mégis inkább kapcsol, az *is* pedig hozzátold, mégpedig tagmondatának rendszerint csak egy részét toldja a másik tagmondat megfelelő részéhez, mintegy kiegészítve azt.” (Farkas 1970: 414) Megállapítja, hogy az *is*-sel megtoldott rész és az előző tagmondat valamelyest előfeltételei egymásnak, akár ugyanazon (vagy szinonim értelmű) állítmány vonatkozhat mindkettőre (példaként Mikszáthtól idéz: „*Noszty hadnagy (...) eladta a két lovát, értékes tárgyaitól, emlékeitől is megvált*”). Megfigyeli továbbá, hogy az *is* által toldott rész előzménye elmaradhat (példaként Adytól idéz: „*Munkás embert ág is huzta*”), és hogy a még szóval kiegészülve váratlanságot, meglepő eseményt fejezhet ki (ismét Mikszáthtól idéz: „*Hovatovább jobb kedve támadt, még pezsgőt is hozatott*”). Farkas az *is* prozódiajáról röviden ír, megállapítja, hogy maga a kötőszó hangsúlytalan, a vele toldott rész viszont lehet hangsúlyos, és gyakran – ha tagmondat elején áll a hangsúlyozott szó – nagyobb szünet előzi meg a tagmondatot, mint és vagy s esetén.

Még mindig a kapcsolatos jelentésű *is*-ről ír Farkas (1970), amikor az ellentétes hozzátoldó *nemcsak – hanem – is* kötőszókat vizsgálja: „A *ne(m)csak* az első, a *hanem ... is* a második tagmondatba kerül. A második tagmondat *is*-sel toldott részét a *hanem* az első tagmondat megfelelő, *ne(m)csak* után következő részével állítja szembe. A *ne(m)csak* és a *hanem* hangsúlyos is lehet.” (Farkas 1970: 415-416). Megfigyeli, hogy a *hanem* helyett a *de* kötőszó is gyakran előfordul, illetve hogy bizonyos esetekben a *hanem* és/vagy az *is*

elmaradhat az adott tagmondatból, aminek stilisztikai hatást feltételez, például a második tagmondat szándékos kiemelését. Végül az összefoglaló-megosztó használatú *is* kötőszóról így fogalmaz: „Mindig párban használatosak. E kötőszók felhasználása a tagmondatok tartalmának mintegy összefoglaló, illetőleg megosztó jelleget kölcsönöz. *is ... is*. A gondolatpárhuzamot rögzítő, összefoglaló jellegű tagmondatok egymást kiegészítő részeinek összetartozását nyomatékosan emeli ki. Így: *A kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon* (szólásmód)” (Farkas 1970: 416)

A Keszler Borbála szerkesztette, 2000-ben megjelent *Magyar grammatika* c. kötetben Balogh Judit ír a kötőszókról: „A kötőszók szemantikai és szintaktikai kapcsolóelemek, az általuk összekötött nyelvi egységek viszonyát konkretizálják. Többnyire nem ők létesítik a viszonyt, de jelölik a kapcsolat típusát. A nyelvtani viszonyjelentésen túl szemantikai, logikai tartalmakat is hordozhatnak, modális jelentésárnyalatúak is lehetnek (...)” (Balogh 2000, 271-272) Jelentésárnyalatuk szerint megkülönbözteti a kötőszók alábbi csoportjait: ok-okozati viszonyra utaló; célviszonyra utaló; ellentétes viszonyra utaló; helyreigazítást, helyesbítést szolgáló; vagylagosságot, választási lehetőséget kifejező; az összekötött tagok között térbeli, időbeli, stb. viszonyra utaló; hasonlító kötőszók. Az *is*-t az összekötött tagok között térbeli (stb.) viszonyra utalók között sorolja fel, és Farkashoz (1970) hasonlóan a hozzátoldó, az ellentétesen hozzátoldó és az összefoglaló-megosztó kapcsolatos mellérendelést tartja az *is* kötőszói funkcióinak. A *nemcsak ... hanem ... is* kötőszókat állandósult kötőszókapcsolatnak nevezi, az *is* páros (vagy akár kettőnél is több) használatát sokhelyű kötőszóként aposztrofálja: „A kötőszók másik része akárhány tagú, nyitott szerkezetben is megjelenhet, ezek azonos, vagy funkcionálisan hasonló komponensek sorát kapcsolhatják össze. (...) Egy részük az összekötött tagok mindegyikéhez kötelezően kapcsolódik, ezek a sokhelyű kötőszók, például *is ... is ... is ...*, *sem ... sem ... sem (...)*.” (Balogh 2000: 271)

2.2 A megengedő *is*

Simonyi Zsigmond 1883-as, *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete* c. munkájának 3. kötetében az állapothatározó, azon belül is a megengedő mellékmondatok kötőszavai között számba veszi a megengedő *ha ... is* kötőszópárt. Mint kifejti, pusztán a *ha* szó is főként párosan fordul elő megengedést tartalmazó mondatokban, pl. szólások, mint „*ha törik, ha szakad*”. Majd ehhez kapcsolódóan az alábbiakat írja: „Néha a két mellékmondat – minden jelentésbeli változás nélkül – az *is* szócskával van összekötve: *ha akar is, ha nem is*. (...) A két tag közül az egyik rendszerint magától érthető, tehát kifejezése fölösleges, (...) innen van, hogy a megengedést legtöbb esetben ez az egyszeri *ha–is* fejezi ki, s azért az *is*-nek

kapcsoló jelentése az ilyenekben el is homályosul, úgy hogy az is maga is megengedő kötőszónak látszik, illetőleg a *ha-is* együtt.” (Simonyi 1883: 128-129)

B.Lőrinczy Éva (1970) a Tompa szerkesztette *A mai magyar nyelv rendszere* c. kétkötetes mű második kötetében (akárcsak Simonyi) állapothatározói mellékmondatok kapcsán ír a megengedő mellékmondatokról, melyek gyakori kötőszavai közé felveszi a *ha ... is* kötőszópárt. Kiemeli azon tulajdonságukat, hogy használatuk a megengedés mellett feltételeességet is sugall az olyan mondatokban, mint: „*Ha beteg leszel is, el kell menned a vizsgára*” (Lőrinczy 1970: 385). Ahogy írja, ezekben a mondatokban nem helyettesíthetők a *ha ... is* kötőszók más, szintén megengedő mellékmondatokban előforduló kötőszókkal, mint pl. *bár, noha, jóllehet*, ugyanis ezek nem bírnak a feltételeesség jelentésárnyalatával. A páros használatú *ha ... is* kötőszókról azt írja: „választó mondatok formájában fejezik ki a megengedést. A két mellérendelő mondatból álló megengedő mondat azonban a maga egészében szintaktikailag éppúgy alá van rendelve a főmondatnak, mint bármely más megengedő kötőszóval alakult társa. Például: „*Akár hiszed, akár nem, megnyerem a versenyt.*” (közny.)” (Lőrinczy 1970: 385) Hozzáteszi, hogy alanyi és tárgyi mellékmondatok között is megfigyelhetők a fentihez hasonló megengedő mondatok.

A Keszler szerkesztette *Magyar grammatika* c. műben Haader Lea (2000) foglalkozik a megengedő mellékmondatokkal, itt azonban a *ha ... is* mindössze „a megengedő mondatoknak szokatlanul nagyszámú és heterogén” (Haader 2000: 521) kötőszókészletének felsorolásakor kerül szóba, külön nem tárgyalja a kötőszópárt.

2.3 A rémakiemelő is

Modernebb leíró nyelvtanok az *is*-t a kötőszókon kívül a partikulák közé is sorolják. Kugler Nóra (2000) a Keszler szerkesztette *Magyar grammatikában* az árnyaló- és rémakiemelő partikulák között egyaránt számon tartja az *is*-t. A partikula meghatározásáról a következőket írja: „A partikula olyan viszonszó, amely nem toldalékolható, más szavakkal nem alkot sem morfológiai természetű, sem szintaktikai kapcsolatot, nem lehet mondatrész. Morfológiai természetű szerkezetet azért nem hoz létre, mert nem grammatikai viszonyító elem, mondatrészi szerepre pedig nem létező vagy nagyon szűk denotatív (jeltárgy-) jelentése miatt alkalmatlan. Funkciója az, hogy a mondatban lévő állításon műveleteket végez (pl. előfeltevést kapcsol hozzá, meghatározza téma–réma-szerkezetét); modális viszonyt, a beszélő attitűdjét (érzelmi, akarati, értékelő viszonyát) fejezi ki, vagy jelöli a beszélő reagálását a kommunikációs helyzetre, illetve annak valamely összetevőjére.” (Kugler 2000: 275) Két csoportjukat különíti el: a modális-pragmatikai és a viszonyító partikulákat. Az *is*

mindkét csoportban megtalálható. A szerző a fenti két osztályt még tovább bontja: az *is*-t a modális-pragmatikai partikulák csoportján belül az árnyaló partikulák között említi, előfordulásaira a következő két mondatban hoz példát: „*Van az 18 méteres is.*” és „*Mit is kérdeztél?*” (Kugler 2000: 278) Megjegyzi, hogy ezek jelentése nehezen körülhatárolható, továbbá megemlíti, hogy az árnyaló partikulákat más szerzők – főként az *is* beszélt nyelvi előfordulásai alapján – diskurzuspartikulának nevezik, ld. Gyuris (2008).

Kugler (2000) az *is*-t a viszonyító partikulák alcsoportjai közül a rémakiemelő partikulák között veszi még számba. Erről a csoportról az alábbiakat írja: „A rémakiemelő partikulák egyik jellemzője, hogy főhangsúlyt nem tartalmazó mondatba bekerülve az utánuk álló elemet a mondat főhangsúlyos részévé teszik, így egyértelműen kijelölik a mondat téma-réma tagolását. (...) Az ilyen szűkebb értelemben vett rémaképzés a rémakiemelő partikuláknak csak egyik részére jellemző. Általános tulajdonságuk azonban, hogy meghatározott előfeltevéseket, kontextusfeltételeket (alkalmi, a beszédszituációból származó feltételeket) vezetnek be a mondatba, vagy valamilyen állítást képviselnek.” (Kugler 2000: 279) Külön az *is*-re vonatkozó megállapítása, hogy annak kivételével a rémakiemelő partikulák a közvetlenül utánuk álló mondatszakaszra vonatkoznak, míg az *is* a közvetlenül előtte állóra. Megállapítja azt is, hogy létezik tagadott formája, mégpedig a *se* és a *sem*. A partikulákról általánosan megjegyzi, hogy többnyire szófajváltás során jöttek létre (az *is* esetében a kiinduló szófaj a kötőszó), s hogy a kötőszói eredetű partikulák elkülönítése a valóban kötőszói szerepű etimonjuktól némileg problémás, mivel a megkülönböztetést segítő rákérdezés-teszt a kötőszókra éppúgy nem alkalmazható, mint a partikulákra. „Ekkor csak azt tudjuk megvizsgálni, hogy a szó szerepe elsődlegesen kapcsoló-e vagy inkább a partikulákra jellemző (modális-pragmatikai, becselő, fokozó, rémakiemelő).” (Kugler 2000: 280)

3. Az *is* a transzformációs generatív nyelvtan szakirodalmában

Jelen fejezetben a transzformációs generatív nyelvtannak a témám számára releváns szakirodalmát tekintem át. Ez az elméleti keret a 20. század közepén született meg Noam Chomsky úttörő munkái nyomán. Alap tézisei közé tartozik az, hogy a mondatok felszíni (leírt, kimondott) szerkezete nyelvtani szabályok alkalmazásával egy attól eltérő mélyszerkezeti struktúrából alakul ki, úgynevezett transzformációkon megy keresztül. A mai napig született magyar generatív nyelvészeti szakirodalmak az *is* két típusát tárgyalják: a kvantorkifejezésekben megjelenő (disztributív) *is*-t és a nem-kvantoros, más szóval nyomatékosító szerepű *is*-t.

3.1. A disztributív *is* szintaxisa, szemantikája

A disztributív *is* szintaxisáról É.Kiss Katalin (2003) írt részletesen az *Új magyar nyelvtan* c. átfogó generatív nyelvészeti munkában. A partikula ezen olvasatának mondattani viselkedése szorosan összefügg az univerzális kvantor néven ismert operátorral. Az univerzális kvantorok olyan jelentéstani-logikai összetevők, „melyek nem individuumokat neveznek meg, hanem halmazokon végzett műveletekkel értelmezhetők” (É.Kiss 2003: 51) Az *is* valamely megnevező kifejezéssel együtt az univerzális kvantorok egy speciális típusát képezi, pl. a „*Péter is eljött.*” mondat „*Péter is*” összetevője a ’minden releváns személy plusz Péter’ kifejezésére szolgál. Szintén univerzális kvantorok a fenti összetevők *még*-gel kiegészített alakjai, pl. „*még Péter is*”. Ezek némi többletjelentéssel bírnak: azt fejezik ki, hogy minden releváns személyre, és akire a legkevésbé számítottunk, Péterre is teljesül a kvantor hatóköre. Ugyanakkor az *is*-t tartalmazó összetevők nem feltétlenül univerzális kvantorok: lehetnek egyszerűen pozitív értelmű kvantorkifejezések is, például „*többször is*”, „*három széket is*”, és így tovább. É.Kiss a következőket írja: „Azoknak a kvantoroknak, melyek a fókusz előtti kvantorpozícióba kerülnek, van egy érdekes közös tulajdonságuk: az egy szóval csak latinul megnevezhető disztributivitás. Ez a tulajdonság azt jelenti, hogy a kvantort követő állítás a releváns halmaznak a kvantor kijelölte elemeire egyenként igaz.” (É.Kiss 2003: 52) A szerző által hozott példák közül a „*Két fiú is felvitte a zongorát az emeletre*” e szerint úgy értendő, hogy a szóban forgó két fiú külön-külön vitte fel az emeletre a zongorát. Mint arra É.Kiss (2003) rámutat, fókuszált kvantorkifejezés esetén ez az olvasat nem kötelező, így a „*KÉT FIÚ vitte fel a zongorát...*” mondat érthető úgy, hogy kettő és nem több, nem kevesebb fiú szállította a hangszert. Az ebből következő fontos megállapítást É.Kiss így fogalmazza meg: „a példák összehasonlításából kitűnik, a határozott számneves kifejezéseket az *is* teszi disztributív kvantorrá; e szerint az *is* egyik funkciója a disztributivitás

jelölése.” (É.Kiss 2003: 52) A kvantorok különböző típusaival és azok szemantikájával Szabolcsi (1997) foglalkozik részletesebben, jelen dolgozatom témáján messze túlmutatóan.

A szerző megállapítja, hogy disztributív kvantorból több is állhat egy mondatot belül, ilyen esetekben „ezek egymással nem testvéri, hanem alá-fölérendeltségi viszonyban állnak: az elől álló kvantor fölé van rendelve az őt követő kvantornak.” (É.Kiss 2003: 52) Ami a disztributív kvantorok szerkezeti helyét illeti, É.Kiss (2003) ezt a predikátumot megelőző kvantorpozícióban jelöli ki. Fontos továbbá, hogy több ilyen kifejezés esetén az alá-fölérendeltséget a szerkezetnek mutatnia kell. Ahogy a szerző írja, a disztributív kvantorok kiemelése a VP-ből (igei alaptagú kifejezés) történik, több kvantor esetén egyenként, fókusz esetén a fókusz kiemelését követően¹. Amennyiben van fókusz a mondatban, a kvantort ahhoz, ha nincs, a VP-hez csatoljuk, a kvantorkiemelés így létrehozza a QP projekciót. Több kvantor esetén az elsőre ugyanígy hozzácsatolással épül a második, újabb QP réteget képezve. (Szabolcsi (1997) DistP projekció mellett érvel.)

É.Kiss (2003) az univerzális kvantorok és a tagadás interakcióját vizsgálva megfigyeli, hogy a kvantor szerepű *is*-nek létezik negált megfelelője, mégpedig a *sem*. „Létezést tagadó univerzális negatív állítást úgy alkothatunk, hogy a VP-t vagy FP-t tagadó tagadószó elé negatív univerzális kvantort rendelünk. (A negatív univerzális kvantorok közé a negatív általános névmást tartalmazó kifejezések, pl. *senki*, *semmi*, *soha*, *semelyik fiú*, *semennyi pénz*, valamint az *egy fiú sem*, *János sem* típusú *sem*-es kifejezések tartoznak.)” (É.Kiss 2003: 68) Természetesen a nem univerzális *is*-es kvantorkifejezéseknek (pozitív értelmű kvantorok) szintén létezik tagadott alakja, ezek negatív értelmű kvantorok.

3.2 A nyomatékösítő *is*

3.2.1 Szalai (1999) elmélete

A nyomatékösítő, vagy más kifejezéssel nem kvantifikációs *is* szintaxisát Temese A. Szalai (1999) vizsgálta behatóan. Tanulmányában széleskörűen feltárta és csoportosította az *is* e típusának előfordulásait, összefoglalta szemantikáját, emellett két lehetséges elemzést adott meg az adatok kezelésére. Önálló munkám során főleg az ő megállapításait és példáit vettem alapul, melynek végeredményéül egy némileg eltérő elemzési eljárást találtam helyénvalónak. A most következő részben bemutatom a nyomatékösítő *is* Szalai (1999) szerint releváns példamondatait és az általa felállított elemzési lehetőségeket (beleértve azok gyenge pontjait,

¹ A szerző későbbi tanulmányaiban már nem tartja szükségszerűnek, hogy a fókuszemelés megelőzze a kvantoremelést.

melyekre maga Szalai tért ki tanulmányában), majd néhány általam szükségesnek tartott további példamondat mentén ismertetem saját elemzésemet.

Szalai (1999) a nyomatékosító is használatára az alábbi példákat sorolja fel. A szemléletesség kedvéért követem őt a mondatok angol nyelvű fordításainak megadásában, amely az eltérő használatok elkülönítésében segít.

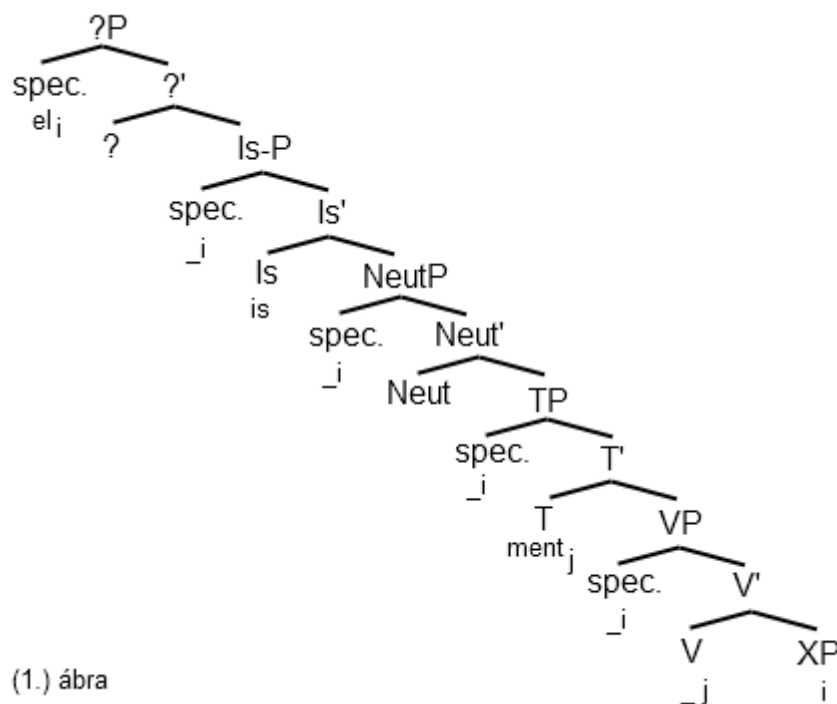
- (1) Péter megígérte, hogy dolgozni fog, és dolgozott is. (Peter promised that he would work and he worked, too!)
- (2) Péter megígérte, hogy el fog menni, és el is ment. (Peter promised that he would go and he went, too!)
- (3) Péter megígérte, hogy nem fog elmenni, és nem is ment el. (Peter promised he wouldn't go away and didn't go away, either!)
- (4) Péter megígérte, hogy MARI fog eljönni, és MARI is jött el. (Peter promised that Mary would come and Mary came, too!)
- (5) Azt mondtam, hogy MARI nem fog jönni és MARI is nem jött. (I said that Mary wasn't going to come and Mary didn't come, either!)
- (6) Péter azt jósolta, hogy nem MARI fogja nyerni a versenyt, és nem is MARI nyerte meg. (Peter predicted that it wouldn't be Mary who would win the contest and it wasn't Mary who won, either.)
- (7) Péter akart szabadulni a kutyától, és oda is adta a húgának. (Peter wanted to get rid of the dog, and so, he gave it to his sister.)
- (8) Mit is mondott? (What did he say again?)
- (9) Akkor haza is megyek. (I'll just go home, then.)

Szalai (1999) e példák mentén megállapítja a nyomatékosító *is* egységes szemantikai szerepét és lehetséges mondattani környezeteit. Ami a szemantikáját illeti, a szerző a példákban megadott különböző előfordulásokban közösnek látja a partikula azon szerepét, hogy a párbeszédhelyzetből vagy a szöveggörnyezetből származó előfeltevést erősíti meg. Mondattani szempontból megfigyeli, hogy a nyomatékosító *is* állhat semleges (neutrális) mondatban, fókusz, tagadást, és fókusz és tagadás kombinációját tartalmazó mondatban. Észrevételei alapján az *is* a tagmondat polaritását meghatározó összetevő fejével van szoros szintaktikai kapcsolatban. Ebből következően a nem kvantoros *is*-t olyan lexikális operátorként veszi számba, amely az azt tartalmazó tagmondat polaritását erősíti meg, a

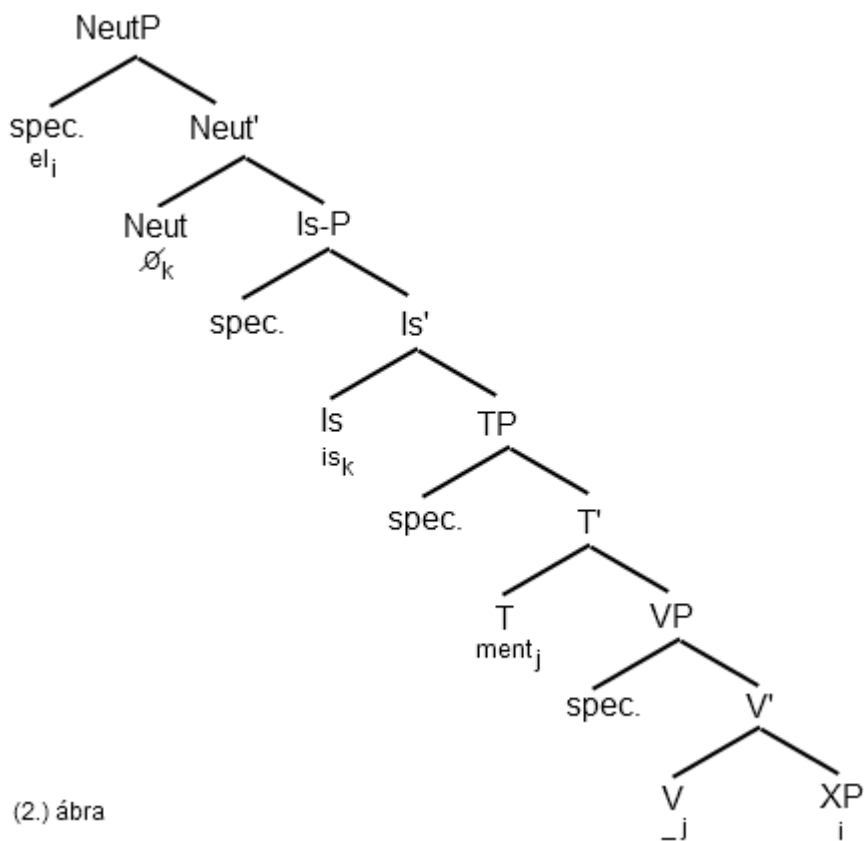
megoldásra váró mondattani kérdést pedig ekként határozza meg: hogyan lehetséges, hogy egy operátor az öt szórendileg megelőző szerkezeti pozícióban megjelenő frázist szelektálja?

A Szalai (1999) által javasolt két elemzésben közös, hogy a nyomatékosító *is* partikulának önálló projekciót tulajdonít, melyet Is-P néven vesz fel a nyelvtanba, és melynek fejpozíciójában maga az *is* áll. Első lehetséges elemzésként a következőket állítja: az *is* fejet alkategorizál egy FocP, NegP vagy NeutP bővítményt, amelynek a specifikáló pozíciójában lévő kifejezés felmozog egy „mystery projection” (rejtélyes projekció, ?P) néven említett frázisba. Ez közvetlen az Is-P rétegre épül, s mint ilyen dominálja azt. Szalai kiköti, hogy az *is* fejet egy tartalmas lexikális elemnek vezérelnie kell, ez motiválja a frázismozgatást. Az 1. ábrán Szalai egyik példamondatát ábrázolom az első elemzési módszer szerint².

Második lehetséges elemzésében az *is*-t anaforikus fejként kezeli. Ebben az elméleti megoldásban a tagmondatban legmagasabban álló poláris elem alkategorizálja az *is* fejet tartalmazó Is-P projekciót, és elvárás, hogy e poláris kifejezés fejének kötnie kell az *is* fejet. Az első elemzéssel megegyezően itt is kikötés, hogy az *is*-t egy fonetikailag tartalmas elemnek vezérelnie kell. Alább a 2. ábrán ugyanazt a példamondatot ábrázolom a második elemzési módszer szerint.

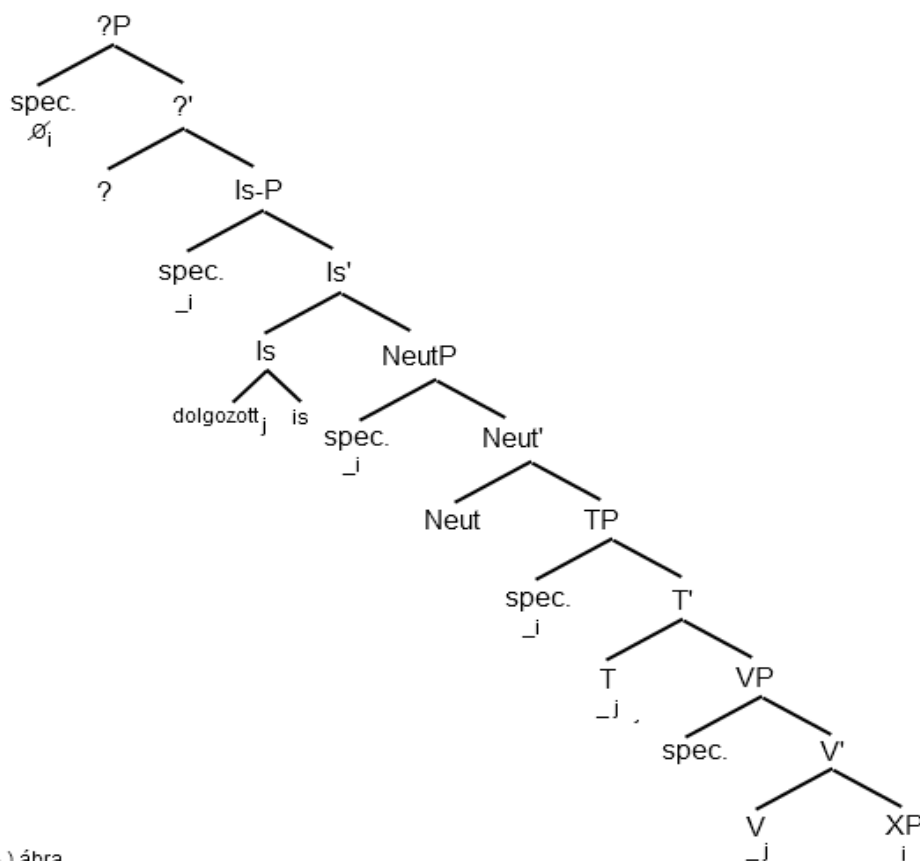
² Szalai (1999) megjegyzi, hogy nem a teljes mondatokat ábrázolja. Az ábrák ésszerűen rövidítettek, az elemzés lényegi részét hiánytalanul megmutatják.

3.2.2 Problémák Szalai (1999) elemzésével

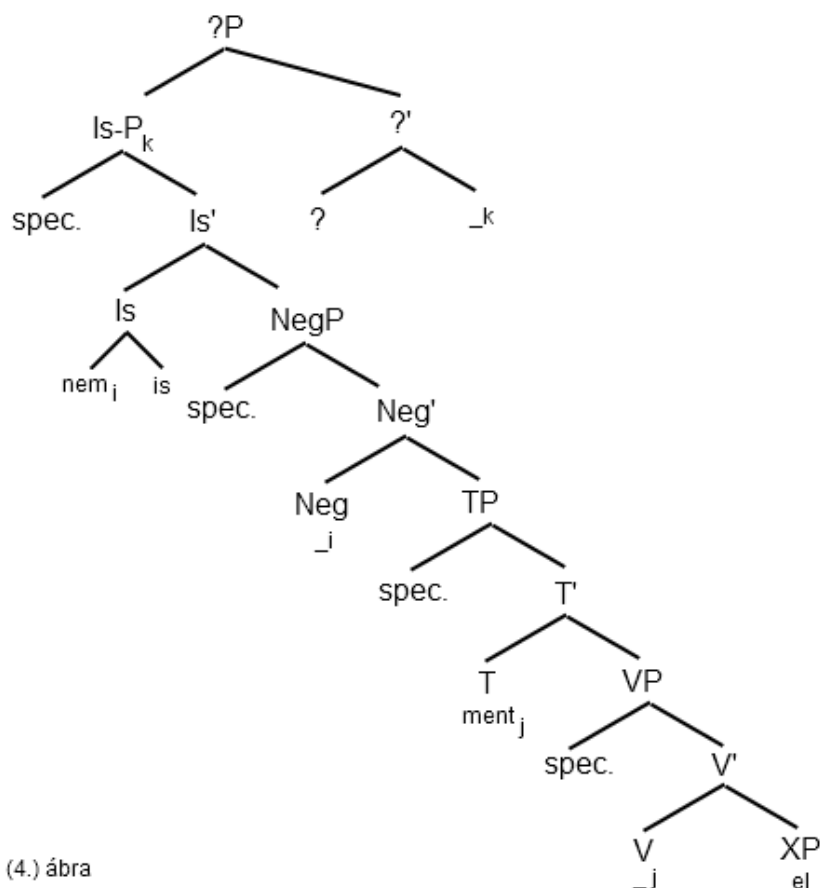
A szerző az első elemzési eljárásban két fő problémát fedez fel: először is a fonetikailag üres igemódosítóval rendelkező igék esetét az *is*-sel, ld. (1) példamondat. Szalai (1999) ugyanis Szabolcsi mintájára a látszólag igemódosító nélkül álló igéket úgy kezeli, mintha az igemódosító testetlenül bár, de jelen lenne a VP-ben, és onnan neutrális mondatok esetén a semlegesség jegyét megszerzendő a NeutP projekció specifikáló pozíciójába mozogna. Az *is* vonatkozásában ez azért bajos, mert az Is-P által szelektált NeutP specifikáló pozíciójából egy testetlen igemódosító mozog a ?P specifikáló pozíciójába, abba a pozícióba, amely Szalai érvelése szerint az *is* és a tagmondat fő polaritása között fennálló sorrendi viszonyra kell reflektáljon. Ráadásul a ?P ebben az esetben nem tartalmaz fonetikailag tartalmas lexikális elemet. Ezt Szalai Koopman-re hivatkozva megint csak problémásnak találja. Mint azt Szalai leírja, Koopman szerint egy projekciónak tartalmaznia kell fonetikailag realizálható elemet ahhoz, hogy a projekció megjelenhessen (aktiválódhasson) a mondat szerkezetében, és megjelenése szemantikailag értelmezhető, indokolt kell, hogy legyen.

(Fontosnak tartom megjegyezni e ponton, hogy ezen érvek alapján Szalai Szabolcsitól átvett NeutP projekciója majdnem olyan problémás, mint a ?P-je, ugyanis testetlen igemódosító esetén a feltett NeutP hasonlóan hiányt szenved valódi lexikális elemből mind specifikáló-, mind fejpozíciójában, és így a projekció szerepe a neutrális jegy átadásában kimerül.) Az (1) példamondat Szalai-féle ágrajzát a 3. ábra mutatja.

(3.) ábra

Szalai a második problémát az *is* és a tagadás interakciója során fedezi fel, melyre a (3) mondatban látunk példát. A szerző ezzel kapcsolatban azt az elméleti kérdést veti fel, hogy a tagadást mint fejet, vagy mint frázist kell-e vizsgálni, és úgy dönt, fejként fogja kezelni. Ennek megfelelően a NegP feje balról csatlakozik az *is* fejhez, azonban a ?P specifikáló pozíciójába, ahová - mint az már korábban szóba került - Szalai szerint a tagmondat polaritásával összefüggésben lévő elemnek kellene mozognia, semmi nem tud megjelenni, lévén a NegP specifikáló pozíciója üres. Hogy a ?P specifikálóját mégis kitöltse, Szalai a teljes Is-P csoportot odamozgatja. Ez azonban ahhoz a nem kívánt eredményhez vezet, hogy az *is* ezen elemzése megszűnik egységes lenni a pozitív és negatív kijelentések kezelésében. A (3) példamondat a leírtaknak megfelelő ágrajzát a 4. ábra mutatja be.

(4.) ábra

A második elemzésben Szalai anaforikus fejként kezeli a nem kvantifikációs *is*-t. Feltételezi, hogy a tagmondat legmagasabb polaritását hordozó fej szelektálja az *Is*-P frázist, ami így e poláris frázis és az általa dominált további mondatalkotó elemek közé ékelődik. Ez az eljárás kevesebb problémát vet fel. Először is a negatív polaritású kifejezések problematikája megszűnik, mivel a *NegP* feje egyszerre tesz eleget annak a kritériumnak, hogy az *is* fejet egy fonetikailag tartalmas elemnek vezérelnie kell, és hogy a tagmondat legmagasabb polaritást hordozó fejének kötnie kell az *Is*-P fejét. Ugyanakkor a testes igemódosító nélküli igék és a fókuszált kifejezések esetében Szalai ezen elemzése azzal a problémával szembesül, hogy a *NeutP* vagy *FocP* csoportok fej pozíciójában nincs lexikális elem, amely koindexálható az *is* fejjel, így meg kell engednie, hogy testetlen, null-formájú elem kösse azt. Továbbá a testetlen igemódosítók esetében a *NeutP* specifikálójában sem található valódi lexikális elem, így az *is* fej vezérlésének követelményét a balról hozzácsatolt ige teljesíti. Ebben az esetben ráadásul ismételten megjelenik az a mind fej-, mind specifikáló pozíciójában hiányt szenvedő „üres” réteg, amelynek egyedüli feladata a [+neutrális] jegy kiosztása egy testetlen elem részére. Végül ehhez az elemzéshez kapcsolódóan Szalai némileg problémásnak találja eldönteni, hogy vajon az *is* és a vele generált *Is*-P réteg megjelenését milyen kondíciókhoz kell kötni, egyáltalán kellenek-e illetve megfogalmazhatók-e ezek a

feltételek, vagy esetleg lehetséges-e, hogy ez a projekció minden mondatban potenciálisan jelen van üresen hagyott fejjel, amely a nyomatékos *is* használatakor aktiválódik és fonetikailag realizálódik.

Ezzel a végére értem Szalai (1999) tanulmánya ismertetésének, s most rátérek az általam javasolt elemzés bemutatására.

3.2.3 Új javaslatok

Mindenekelőtt tisztáznom kell, miért tartom szükségesnek Szalai elemzésének felülvizsgálatát. Azon túl, hogy a nyomatékosító *is* szintaktikai viselkedését a lehető legpontosabban szeretném feltárni, fő mozgatórugóm, hogy anyanyelvi érzékem szerint rosszul formálnak tartom az általa helyesnek elfogadott (5) példamondatot. A nevezett példa alapján úgy vélem, az *is nem* szókapcsolat a nyomatékosító *is* használata során kijelentő mondatokban³ nem megengedett a magyar nyelvben, ezért az e partikulára vonatkozó mondattani szabályokat akként igyekszem meghatározni, hogy azok alapján efféle helytelen mondatokat ne generálhasson a nyelvtanunk. Továbbá feleslegesnek tartom Szalai ?P projekcióját (amelyben – ahogy azt a 3.2.2. alfejezetben bemutattam – akár kizárólag fonológiaiag testetlen elemek is állhatnak), így amellet fogok érvelni, hogy annak funkcióját az *is* saját projekciója ellátja. Akárcsak Szalai, én is két lehetséges elemzést fogok tárgyalni, az elsőként bemutatott javaslatban szigorúan szintaktikai magyarázatot próbálok adni, míg a második elmélet átlép a mondattan keretein. Mielőtt azonban pontosan meg tudnám állapítani a megszorításokat, tisztáznom kell, Szalai mely megállapításait tartom helyénvalónak. Egyetértek azon javaslatával, hogy a nyomatékosító *is*-nek új, saját projekciót kell feltételeznünk. Ennek megnevezésére magam is az *Is-P* kifejezést fogom használni.⁴ Egyetértek Szalai (1999) azon megállapításával, hogy e frázis fejében az *is* áll, és hogy e fej kategorikusan szelektál egy *FocP*, *NegP* vagy *VP*⁵ csoportot. Helyénvalónak találok azt a kikötését, hogy az *is* fejet valamely tartalmas elemnek vezérelnie kell. Szalai (1999) következő megfigyelése pedig a vizsgálódásom számára olyannyira kiemelkedő fontosságú,

³ Fontos kikötés, hogy csak kijelentő módban és csak a nyomatékosító szerepű *is* használatakor tartom rosszul formálnak az *is nem* szókapcsolatot. Bizonyos mondatokban (pl. „Végül *is* nem baj, hogy nem értél ide időben.”) teljesen grammatikusan használható. Ennek a második elemzési javaslatban lesz szerepe, így a magyarázatot ott közlöm.

⁴ Mivel azonban ez az elnevezés meglehetősen határolt, a magyar nyelvre korlátozott, a továbbiakban érdemes lenne megfontolni egy általánosabb kategória bevezetését az *Is-P* helyett. Ha a nyomatékosító *is*-hez hasonló mondattani viselkedésű elemeket más nyelvekben is sikerül kimutatni, úgy az *EmphaticP* vagy *PolarityP* elnevezés például elegánsabb lenne.

⁵ Szalai (1999) *NeutP* kifejezésről ír, mivel ő Szabolcsi *V*-mozgatását veszi elméleti alapul, ezzel szemben én dolgozatomban É.Kiss (2003) predikátum-elméletére támaszkodom.

hogy célszerű szó szerint idéznem: „It is interesting to note that „is” really bears no relationship to the element that precedes it. It does, however, bear a very strong relationship to the head of the main polarity projection of the clause. Therefore, I argue that „is” is a lexical operator that operates on the polarity of the clause. Specifically, it operates on the head of the main polarity projection of the clause.” (Szalai 1999) Ez az alapköve az első elemzési javaslatomnak, melynek bemutatását most megkezdem.

3.2.3.1 Első javaslat

Szalai azt állítja, hogy az *is* a tagmondat fő polaritását hordozó kifejezésének fején végez logikai műveletet (tehát lexikális operátor). Ahhoz, hogy helyesen állapítsam meg a nyomatékosító *is*-re vonatkozó megszorításokat, elengedhetetlen definiálni, mi az a „fő polaritás”. A legnagyobb hatókörrel bíró operátor polaritását kell-e ez alatt érteni, vagy pedig a pozitív/negatív polaritás-pár közül kell-e kiválasztani a „főt”, és az azt hordozó legnagyobb hatókörű kifejezést kell fő poláris projekciónak nevezni. Szalai (1999) az (5) példamondat elfogadásával (bár nem tudatosan) az előbbi mellett döntött. Az ő elemzéseiben következetesen a tagmondat legnagyobb hatókörével rendelkező projekcióját szelektálta az *is* fej. Fontos szem előtt tartani: a polaritás és a hatókör egymástól független tulajdonságai egy projekciónak. Hogy egy adott elem pozitív vagy negatív-e, a tagadás jelenlététől függ, a hatóköre azonban ettől független: egy operátor hatókörébe az általa k-vezérelt elemek tartoznak. Egy fej a vele testvérpozícióban lévő elemet és az az által dominált összetevőket k-vezérli.

Az (5) és (6) példamondatokat összevetve azt látjuk, hogy a fókuszált kifejezések hatóköre mindkét esetben ugyanakkora (még hozzá a tagmondatban a legnagyobb), csak a polaritásuk más. Zavaró lehet a két mondat különbözősége a VP polaritásában – (5) esetében a VP negált, (6) esetében pedig állító –, ezért célszerű inkább egyformán negatív VP-t és eltérő polaritású, de ugyanakkora hatókörű fókusz tartalmazó mondatok összevetése:

(10) a) ?Péter azt mondta, hogy MARI nem fogja elérni a buszt, és MARI is nem érte el.

b) Péter azt mondta, hogy nem MARI nem fogja elérni a buszt, és nem is MARI nem érte el.

Amennyiben a tagmondat fő polaritását a legnagyobb hatókörrel rendelkező operátor polaritásaként határozom meg, úgy mindkét mondatot jól formálnak kell elfogadnom; hiszen ilyen definíció mellett igaz az, hogy az *is* az őt tartalmazó tagmondat fő polaritását hordozó frázist választja ki. Ha azonban a tagmondat fő polaritását a pozitív/negatív ellenpólusok egyikében határozom meg, és azt mondom, hogy az *is* fej a negatív polaritást preferálja akkor,

ha pozitív és negatív kifejezések egyszerre vannak jelen a tagmondatban, úgy (10) a) mondat rosszul formálnak tekintendő. Ugyanis (10) a) mondatban egyszerre jelenik meg pozitív polaritású fókusz és annak hatókörében egy negált VP, az *is* fej feltételezett negativitás-preferenciája pedig megkövetelné, hogy (kisebb hatóköre ellenére) a negált kifejezést szelektálja (és ne az ugyan nagyobb hatókörrel bíró, de pozitív polaritású fókusz projekciót). Ha azonban ez megtörténik, a fókusznak el kell veszítenie a főhangsúlyt, és gyakorlatilag megszűnik létezni:

(11) Péter azt mondta, hogy MARI nem fogja elérni a buszt, és Mari nem is érte el.

Miről van itt szó? A beszélői szándék a cselekvő egyértelmű azonosítása a fókusz révén, a nyomatékosító *is* pedig a tagadott kifejezést kívánja hangsúlyozni a pozitívval szemben. A két jelentéstartalom egy tagmondaton belül nem fejezhető ki. Érdekes megfigyelni azt, hogy bár úgy tűnik, a nyomatékosító *is* nem alkalmazható egy hangsúlyos pozitív elem nyomatékosítására egy negatív elemmel szemben, az elhagyásával (helyettesítésével)⁶ természetesen kifejezhető a nagyobb hatókörű elem hangsúlyozása a tagadás előtt:

(12) a) ..., hogy MARI nem fogja elérni a buszt, és valóban MARI nem érte el.

(Szintén érdekes megfigyelni, hogy a nagyobb hatókörű állító fókusz nyomatékosítható a tagadással szemben akkor, ha mondathatár ékelődik közéjük:

(12) b) ..., hogy MARI nem fogja elérni a buszt, és MARI is az, aki nem érte el.)

Azt tehát nem állíthatom, hogy az *is* fej az őt tartalmazó tagmondat legnagyobb hatókörű NegP-jét szelektálja akkor is, ha az éppenséggel egy nálánál nagyobb hatókörű pozitív kijelentő FocP-be van beágyazva; azt viszont kijelenthetem, hogy **a nyomatékosító is nem alkalmazható egy beágyazott tagadásnál nagyobb hatókörű pozitív kifejezés nyomatékosítására a beágyazott tagadással szemben.**

A kérdés innentől az, hogy megalapozott-e ezt kijelentenem. Hogy alátámaszthassam a hipotézisemet, további vizsgálódásra van szükség: olyan példákat kell górcső alá vennem, ahol a legnagyobb hatókörrel pozitív polaritású projekció rendelkezik, aminek negatív polaritású elem van közvetlen alárendelve. Ha azt találom, hogy egy ilyen konfigurációban megengedett a legnagyobb hatókörű pozitív polaritású elem *is*-sel történő nyomatékosítása a kisebb hatókörű, de negatív polaritású elemmel szemben, akkor a fenti feltevésem helytelen. A fókuszkiefejezéseken kívül az univerzális kvantorok alkalmasak ilyen példák előállítására, velük azonban a helyes értelmezést szem előtt tartandó körülmények között kell bánni, ezért

⁶ Gyuris (2008) a diskurzus-partikulák átfogóbb vizsgálata során szemügyre vette azok egymással való felcserélhetőségét is, és hasonlóképpen arra jutott, hogy ahol egyes partikulák rosszul formált mondatot alkotnak, ott más partikulák lehetnek jól formáltak. A különböző partikuláknak megfelelő kontextusok szövevényes átfedésben vannak egymással.

néhány bevezető példát szükségesnek találok, s mellettük rögtön feltüntetem a szemantikai interpretációkat is.

(13) Mindenki eljött. – (Egy halmaz minden elemére igaz az, hogy eljött.)

(14) Senki nem jött el. – (Egy halmaz minden elemére igaz az, hogy nem jött el)

(15) Mindenki 'nem jött el. = Nem jött el mindenki. – (Nem igaz, hogy egy halmaz minden elemére igaz az, hogy eljött.)

Ezekből a példákból máris világossá válik, hogy valójában a tagadásnál nagyobb hatókörrel rendelkező univerzális kvantort kötelezően egyeztetni kell a tagadással (ld. (14) mondat). Ha nem egyeztetünk, akkor az univerzális kvantor hatóköre törvényszerűen kisebb a tagadásénál (ld. (15) mondat). Már pusztán ezek alapján sejthető, hogy nem lehet olyan eset, amikor a tagadást domináló univerzális kvantor pozitív és nyomatékosítható a tagadással szemben, hiszen a polaritását az a frázis határozza meg, amelyhez hozzacsatoljuk. Tulajdonképpen már a [+nyomatékos] jegy megszerzésére sem képes egy kvantorkifejezés, ugyanis az *is* fej még csak nem is alkategorizálja, akár pozitív, akár negatív maga a kvantorkifejezés, vagy az elem, amelyre kiterjed a hatóköre:

(16) a) *Péter azt jósolta, hogy mindenki el fog jönni, és mindenki is eljött/jött el.

b) Péter azt jósolta, hogy mindenki el fog jönni, és mindenki el is jött.

c) *Péter azt jósolta, hogy mindenki 'nem fog eljönni, és mindenki is nem jött el.

d) *Péter azt jósolta, hogy senki nem fog eljönni, és senki is nem jött el.

e) Péter azt jósolta, hogy senki sem fog eljönni, és senki nem is jött el.

Fókuszkiefezés fölött álló kvantor sem hangsúlyozható, még ha mindegyik elem pozitív is:

(17) a) *Péter azt mondta, hogy mindenki KEDDEN fog hiányozni, és mindenki is KEDDEN hiányzott.

b) Péter azt mondta, hogy mindenki KEDDEN fog hiányozni, és KEDDEN is hiányzott 'mindenki.

Az univerzális kvantorok tehát nem lehetnek perdöntők a kérdésben, mert polaritásuk a hatókörükben álló elemtől függ. Érdekes lehet a kötelező fókuszjeggyel bíró kifejezéseket vizsgálni olyan esetekben, amikor negált kifejezést dominálnak, erre alkalmasak például a *csak*-os kifejezések, vagy a kérdőszók. Előbbiek esetében a *csak* a fókuszált kifejezéshez adjunkcióval kapcsolódik, így törvényszerűen két pozitív polaritású fókusz réteget találunk⁷. Ilyen esetekben pedig, mivel a negált kifejezést nem mindössze egy, hanem két pozitív

⁷ Ugyanis a *csak*-os fókuszkiefezések tagadása során a NegP nem ékelődik a *csak* és a másik fókuszréteg közé:
Vö.: *CSAK nem MARI jött el. – Nem CSAK MARI jött el.

polaritású fókusz projekció előzi meg, ezért a legmagasabban álló kifejezés hangsúlyozható *is*-sel anélkül, hogy a tagadás beágyazottsága gondot jelentene:

(18) Péter azt jósolta, hogy CSAK MARI nem fogja elérni a buszt, és CSAKIS MARI nem érte el.

A kérdőszók vizsgálata sem dönti el, hogy a pozitív/negatív polaritás-párból melyiket választja az *is* fej, ugyanis a kérdőszók polaritása se nem pozitív, se nem negatív. Ráadásul kérdések esetén az *is nem* szókapcsolat nem tekinthető rossznak⁸:

(19) a) Miért *is* nem jöttél haza időben?

b) Kinek *is* nem adtál engedélyt?

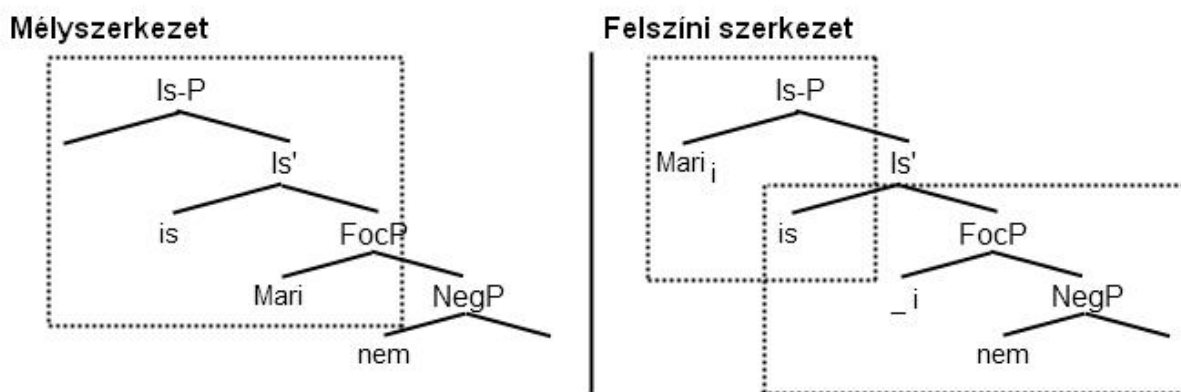
Mindezek alapján úgy tűnik, az egyetlen olyan eset, amelyben az általam rosszul formáltnak tartott *is nem* kapcsolat előáll, a következő: olyan kijelentő mondat, amelyben egy pozitív polaritású fókuszkiefejezés közvetlenül dominál egy negatív polaritású kifejezést. A fenti levezetésben kísérletet tettem arra, hogy más példákon keresztül bizonyítsam: *is*-sel nyomatékositott állító kifejezés nem dominálhat közvetlenül negatív kifejezést. Mivel azonban nem találtam a fent nevezetten kívül olyan példákat, ahol ez az eset állna fenn, a jelenség helytelen voltát nem tudom független tényekkel igazolni. Következésképpen a fenti elmélet nem tekinthető bizonyítottnak, megérzésként pedig nem állja meg helyét a mondattan tudományos keretein belül.

3.2.3.2 Második javaslat

Az imént tehát nem sikerült szigorúan szintaktikai magyarázatot adni az *is nem* szókapcsolat helytelenségére a nyomatékositó *is* kijelentő mondatokban történő használata esetén. Most azonban egy lényegesen egyszerűbb – és emiatt talán sokkal helytállóbb – fonológia javaslatot vázlok fel: a nyomatékos *is* és a *nem* kapcsolódását a szintaxis megengedi, de egy fonológiai filter elrontja. **Az *is nem* szókapcsolatból, ha egy fonológiai frázison belül állnak, minden esetben *sem* lesz, és minimalizáló partikulaként az előtte álló kifejezéssel együtt kvantorkifejezés szerepét tölti be.** A szintaxis az *is nem* kapcsolatot azért hagyja jóvá, mert a mondattan szabályai a mélyszerkezetben történő esetadásokat és a felszíni szerkezet előállításához szükséges mozgásokat határozzák meg. A nyomatékositó *is* fej mélyszerkezeti helye a nyomatékositani kívánt kifejezéssel testvérpozícióban van, szórendileg ekkor még megelőzi, s vele együtt alkot egy fonológiai frázist. A felszíni szerkezetben az *is* által szelektált kifejezés már megelőzi magát az *is*-t, amelyet így (ha más

⁸ Éppen ezért a 3.2.3 alfejezet elején az *is nem* helytelenségét a nyomatékositó *is* kijelentő mondatú használatára korlátoztam.

mozgatás nem történt) a kiejtéskor már az az elem követi szórendileg, amely a mélyszerkezetben még mélyebben be volt ágyazva (az *is* által alkategorizált kifejezés alatt). Ha a felszíni szerkezetben e mozgatás következtében az *is* mögé a *nem* tagadószó kerül, akkor a fent megadott fonológiai szabály e kettőből automatikusan *sem*-et szeretne gyártani, ezzel azonban szükségszerűen megbontja az *is* és a vele nyomatékosított elem fonológiai frázisát. A következő ábra a mélyszerkezeti és felszíni fonológiai viszonyokat mutatja be.

A szaggatott vonallal körülhatárolt részek jelölik a fonológiai frázisokat.

Ennek fényében Szalai (5) példamondatában nem állhat *is nem*, viszont ha helyette *sem* jelenne meg, a mondat jelentése teljesen megváltozna:

(5) b) *...hogymari nem fog jönni, és mari sem jött.

A mondat a benne szereplő logikai operátorok ellentmondásából fakadóan rossz: a fókusz kizáró azonosítást jelöl, azt mutatja, hogy az összes lehetséges alternatíva közül Mari az és nem más, akire a predikátum vonatkozik. Ezzel szemben a *sem* egy nagyobb halmazt előfeltételező szó, amely az előtte álló „Mari” elemmel együtt alkot logikai operátort. Egészen pontosan a „Mari sem” kifejezés egy negatív univerzális kvantor, amelynek jelentése a következő: az összes releváns személyre, plusz Marira az áll, hogy *nem jött*. A „Mari” főnévi kifejezésnek így egyszerre kellene fókusz szerepében állni, és a *sem*-mel együtt univerzális kvantort alkotni (a *sem* magában nem lehet kvantoros kifejezés), ez pedig nem lehetséges.

Megfontolandó, hogy az alábbi mondatban szereplő *sem* nyomatékosító *is* és azt követő *nem* összeolvadásának eredménye-e, vagy más áll a háttérben:

(20) Ott sem voltam!

A (20) példamondat jelentéstartalma szinte megegyezik a következőével:

(21) Nem is voltam ott!

A két mondat között árnyalatnyi jelentéskülönbség van: (21) szemantikailag így interpretálható: 'Nem igaz az, hogy ott voltam (ahol feltételezik rólam).' (20) értelmezése kevésben tér el, de fontos a többletjelentés: 'Még az sem igaz, hogy ott voltam (ahol

feltételezik rólam).’ Másképp megfogalmazva (ugyanazon jelentés mellett) láthatóvá válik, mi számít egy összetevőnek: ’Még [hogyan ott voltam (ahol feltételezik rólam)] is hazugság.’ Az ehhez kapcsolódó megfigyelésem a következő: (20) olyan szövegkörnyezetben fordul elő nagyobb valószínűséggel, ahol több állítás (feltételezés) hangzik el, vagy legalábbis minimum egy olyan állítás elhangzik, amiben előfeltevésként benne foglaltatik, hogy az illető személynek ott kellett lennie egy adott helyszínen. (20) mondattal már magát az előfeltevést tagadja a kinyilatkoztatója. Szemben (21) szövegkörnyezetében nem valószínűsíthető olyan kijelentés, amelyben meglenne a (20) esetében fennálló előfeltevés.

A nyomatékosító *is* viszonyában ez azért jelentős, mert (20) jelentéstartalmának kifejtésével látható, hogy valójában a kvantoros *még ... is* kifejezés, és nem a nyomatékosító *is* szerepel a háttérben, míg (21) esetében nem-kvantoros *is* áll. Ettől függetlenül (20) egy olyan erősen sűrített megnyilatkozás, amelyben a *sem* partikula hordoz némi nyomatékosító jelleget, egyúttal remekül mutatja az *is nem* összeolvadásának kötelező természetét egy fonológiai frázison belül.

Az olyan mondatokban, mint: (22) Végül *is* nem baj, hogy nem jöttél. – az *is* és a *nem* külön fonológiai frázisban szerepelnek, ezért nem olvadnak egybe, akárcsak a következő példamondatokban:

(23) a) Először *is* nem tudtam, hogy mihez kezdjek.

b) Ezért *is* nem gondolom úgy, hogy hibáztam.

Összefoglalásként tehát elmondható: ez a javaslat helyes nyelvtani megszorítást kínál az anyanyelvi érzék számára problémás, (5) példamondatban található *is nem* szókapcsolatra, de nem teszi helytelenné a kifejezés (19)–(23) példákban látható grammatikus előfordulásait.

Ezzel lezárom a nyomatékosító *is* transzformációs generatív nyelvtani elemzését, és egyúttal a harmadik fejezetet. A következő, záró fejezetben összefoglalom a szakdolgozatom eredményeit.

4. Összefoglalás

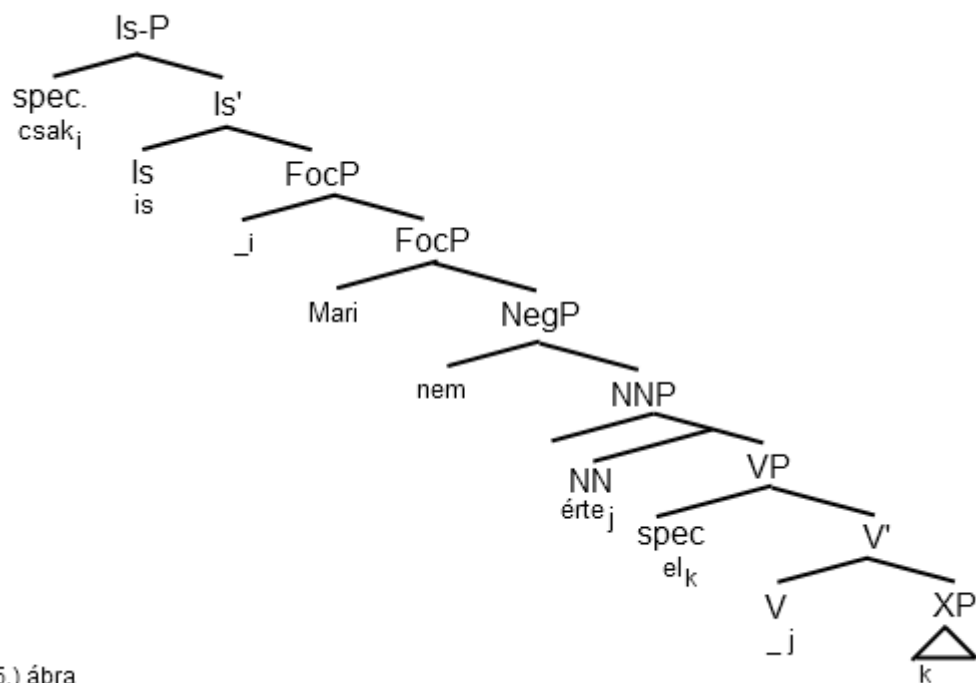
Munkámban széleskörű áttekintést adtam a magyar *is* partikula használatáról, a róla írt szakirodalomról mind a hagyományos leíró nyelvészet, mind a transzformációs generatív nyelvészet elméleti keretében, és javaslatot tettem a nyomatékosító szerepű *is* mondattani elemzésére. Az alábbiakban összefoglalom önálló kutatásom eredményeit.

A nyomatékosító *is* lexikális operátor, amely az általa alkategorizált kifejezés polaritását erősíti meg. Hatóköre a közvetlenül alárendelt kifejezés. Megjelenése egy mondatban létrehozza az Is-P projekciót, melynek feje a nyomatékosító szerepű *is*. Az *is* fej alkategorizál egy NegP, FocP vagy VP frázist, amely Is-P komplementumaként, az *is* fej testvérpozíciójában áll. E frázis specifikáló- vagy fejpozíciójában álló elem mozgatással az Is-P projekció specifikáló- vagy fejpozíciójába kerül. Specifikáló pozícióban álló elem esetén frázismozgatás történik az alkategorizált projekció specifikáló pozíciójából az Is-P specifikáló pozíciójába. Fejpozícióban álló elem esetében az alkategorizált projekció feje balról csatolódik az Is-P réteg fejéhez. A mozgatás motivációja a [+nyomatékos] jegy megszerzése, továbbá annak a kritériumnak a teljesítése, miszerint az *is* fejet egy fonológiai tartalmas elemnek k-vezérelnie kell. Az alkategorizált frázisnál nagyobb hatókörrel rendelkező univerzális kvantorokat az Is-P projekcióhoz adjunkcióval csatoljuk. Nincs szükség feltételezni a Szalai (1999) által javasolt ?P projekciót, mivel az ennek tulajdonított funkciókat az Is-P projekció ellátja. Ennek megfelelően példaként alább bemutatom (18) mondat ágrajzát. Az *is* partikula önállóan nem képes fonológiai szó értékét betölteni, ezért az elé mozgatással került elemhez simul, és vele közösen alkot egy fonológiai frázist. Az *is* továbbá minden olyan esetben összeolvad az öt követő *nem* tagadószóval, amikor egy fonológia frázison belül állnak, és ilyen esetekben helyettük a felszíni szerkezetben a *sem* szó szerepel. A fenti levezetésnek megfelelően a tagadást közvetlenül domináló állító, fókuszált kifejezéshez nem járulhat nyomatékosító *is*, ezekben az esetekben ugyanis annak az öt követő *nem* szóval kell összeolvadnia, s így a nyomatékosító funkciója nem valósulhat meg.

Funkcióját illetően a nyomatékosító *is* a kontextusból adódó előfeltevést (amely lehet állító és tagadó *is*) hagyja jóvá. Kérdő mondatokban előfordulhat ismételt rákérdezésnél (amikor a kérdés tárgya korábban már elhangzott, s a beszélő erre kérdez rá újból), de akár ironikus, gúnyos kérdésben is megjelenhet (pl. amikor a kérdés tárgya egy ismert tény⁹). Prozódiaját tekintve kijelentő mondatokban a környezetében mindig két elem kap hangsúlyt: az *is*-t közvetlenül megelőző elem (amely lehet puszta ige, igemódosító, fókuszált kifejezés és

⁹ Egy szemléltető példa szituációba helyezve: ha nagyon is jól tudom, hogy kivel találkozott az illető, de tőle akarom hallani: „Mondd csak, kivel is találkoztál?”

tagadószó) minden esetben hangsúlyos. Ha pusztá igét nyomatékosít, akkor az *is* maga is kap hangsúlyt, az összes többi esetben nem; ilyenkor az *is* által alkategorizált projekció utáni legmagasabban álló fókuszra vagy igemódosítóra esik a második hangsúly.

(5.) ábra

5. Felhasznált irodalom:

- Balogh Judit 2000. A kötőszó. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 268–274.
- B. Lőrinczy Éva 1970. A határozói mellékmondat. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere II*. Akadémia Kiadó. Budapest. 365–392.
- É.Kiss Katalin 2003. A predikátum belső szerkezete. In: É.Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 31–71.
- Farkas Vilmos 1970. A mellérendelő összetett mondat. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere II*. Akadémia Kiadó. Budapest. 408–455.
- Gyuris Beáta 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV.*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 639–682.
- Haader Lea 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 472–530.
- Kenesei István 2008. Funkcionális kategóriák. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV.*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 601–638.
- Kugler Nóra 2000. A partikula. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 275–281.
- Simonyi Zsigmond 1881: *A magyar kötőszók, és egyúttal az összetett mondat elmélete. I.*. Az MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1883: *A magyar kötőszók, és egyúttal az összetett mondat elmélete. III.*. Az MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- Szabolcsi Anna 1997. Strategies for Scope Taking. In: Szabolcsi Anna (szerk.): *Ways of scope taking*. Kluwer. Dordrecht. 109–154.
- Temese A. Szalai 1999. Non-quantificational 'also' in Hungarian: The is particle. In: *Syntax at Sunset 2*, ed. G. Storto. UCLA Working Papers in Syntax 3. Los Angeles: UCLA Department of Linguistics.
- Temesi Mihály – Imre Samu 1970. A szófajok. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémia Kiadó. Budapest.